

МƏШƏДИ МƏММƏД ФƏРЗƏЛИЈЕВ

Мəшəди Мəммəd Фəрзəлијевин ады Азəрбајчанын кəркəмли ханəндэлəриндэн Чаббар Гарјағды оғлу-ну, Кечəчи оғлу Мəхəммəдин, Шəкили Əлəскəрин вə Забул Гасымын ады илə јанашы чəкилир.

Мəшəди Мəммəd (Лəһбала Мəммəd) олдуғча мəлаһəтли сəsə вə чошгун зəнкулəјə малик бир ханəндə иди. Мəшəди Мəммəd əслэн шушалы олса да Шушада чох аз јашамышдыр. О, чаван јашларында бир мұддət Кəнчəдə, сонралар исə Тифлис, Батум, Владигафгаз, Истамбул вə саир шəһəрлəрдə

јашамыш вә ханәндәлик етмишдир. Мәшәди Мәммәд Загаф-газијада, Орта Асијада, Түркијәдә, һәтта Европанын бир чох өлкәләриндә көркәмли сәнәткар кими танынмышды.

Мәшәди Мәммәд һәлә Шушада оларкән тој мәчлисләриндә вә халг шәнликләриндә тарзән Татевос Арутунјан вә Мәшәди Зејнал илә биркә чыхыш етмишди. О, илк дәфә Шушада Хандәмировун театрында верилән шәрг концертиндә бөјүк мүнвәффәгijјәт газанмышды.

1902-чи ил август ајынын 2-дә Шушада Иван Исакович Чамһаров адына шәһәр хәстәханасы ачылыр. Бу мүнәсибәтлә шәһәрин ән мәнзәрәли кушәләриндән бири олан «Исфәндијаровун бағында» бөјүк гонаглыг олмушду.¹ Шәһәрин адлы-санлы адамлары, шаирләр вә мусигичиләр бу гонаглыга дәвәт едилмишдиләр. Бурада ермәниләр үчүн һәр чүр шәраб, азәриләр үчүн әтирли, дадлы шәрбәт верилирди. Бу зијафәт әслиндә һәр ики гардаш халгын достлуг бајрамына чеврилмишди. Мәшһур әдәбијјатшүнас Фиридун бәј Көчәрли бу достлуг мәчлисиндә Азәрбајчан дилиндә, һәким Кәримбәј Мехмандаров исә рус дилиндә чыхыш едәрәк өз һәмјерлиләринин бу тәдбирләрини алгышламышлар. Бурада бөјүк концерт дә олмушдур. Чаббар Гарјағды оғлу, Кечәчи оғлу Мәһәммәд, тарзән Мәшәди Зејнал, Арсен Јарамышевлә бирликдә кәнч ханәндә Мәшәди Мәммәд дә бу концертдә охумушдур.

Мәшәди Мәммәд зәнкин јарадычылыг јолу кечмишдир. Онун көзәл зәнкуләләри, узун нәфәсләри динләјичиләри һәмишә валәһ етмишдир. О, надир һалларда тәсадүф едилән күчлү нәфәсә, кениш диапазонлу кур сәсә малик олмушдур. Бир нечә форма вә мәртәбәдә сүрәкли, фәвварә кими чағлајан зәнкуләләр вурмагда бир сыра көркәмли ханәндәләр Мәшәди Мәммәдә һәсәд апармышлар. Чаббар Гарјағды оғлу Мәшәди Мәммәдин сәсинә бөјүк гијмәт вермиш, һәм дә ону өзүнә «рәгиб» һесаб етмишди. Иран мәчлисләринин бириндә Чаббар Гарјағды оғлундан сорушмушлар:

— Гафгазда сәнә рәгиб олан икинчи бир ханәндә вармы?

Чаббар Гарјағды оғлу демишдир:

— Гафгазда мәнә рәгиб олан ики ханәндә вардыр. Бири Забул Гасым, о бири исә Мәшәди Мәммәддир. Анчаг мәним хошбәхтлијимдән биринчинин зил сәси, дикәринин исә дәрин мусиги савады јохдур.

Мәшәди Мәммәддә бөјүк ханәндәләрә хас олан көзәл бир хүсусијјәт олмушдур. Бу да ондан ибарәт иди ки, о, һәм бәм сәслә (пәсхан), һәм орта сәсдә (мијанәхан) вә һәм дә зилдә (зилхан) мәһарәтлә охујурду. Белә бир кејфијјәт исә һәр ханәндәдә олмамышдыр. Мәшәди Мәммәд бүтүн муғамлары һәм бәмдә, һәм дә зилдә чох асанлыгла охумушдур. Мәсәлән,

¹ Бах: «Каспи» гәзети, 10 август 1902-чи ил, № 173.

Трио: Ханэндә Мәшәди Мәммәд Фәрзәлијев, тарзән Гурбан Пиримов
вә каманчачы Сандро (Кәнчә, 1911-чи ил).

бизим муасир ханэндэлэр ичэрисиндэ елэ охујанларымыз вардыр ки, онларын бэзилэри муғамлары зилдэ охумагда чэтинлик чэкирлэр, бэзилэри исэ «Чаһаркаһ» муғамынын «Мәнсуријјэ» һиссәсини, «Шур»ун «Сәмаји-шәмс», «Һичаз» вэ «Сарәнк», «Раст» муғамынын «Үззал», «Орта маһур»ун «Вилајети» һиссэләрини охуја билмирлэр. Чүнки бу һиссэләри охумаг үчүн чох гүввәтли вэ жениш диапозона малик сәс лазымдыр.

Мәшәди Мәммәд һәмишә динләјичиләр гаршысында зәнкин вэ орижинал репертуарла чыхыш етмишдир. Онун охудуғу «Бажаты күрд», «Раст», «Шур», «Чаһаркаһ», «Забул сәкаһ», «Күрдү шаһназ», «Һејраты», «Мәнсуријјэ», «Сәмаји-шәмс», «Гарабағ шикәстәси», «Аразбары», «Кәрәми», «Әфшары» вэ с. муғамлар жениш халг күтлэләри тәрәфиндән бөјүк рәғбәтлә гаршыланмышдыр.

Мәшәди Мәммәд Фәрзәлијев 1912-чи илдә «Спорт-рекорд» ширкәтинин дәвәти илә Варшава шәһәринә кетмишди. О, Варшавада тарзән Гурбан Пиримов, каманчачы Саша Оганезавилинин мүшајәти илә 40-а гәдәр муғам, тәсниф вэ маһныны охујуб вала јаздырмышдыр. Мәшәди Мәммәд Азәрбајчан вэ классик Шәрг муғамларыны өзүнәмәхсус фәрди хүсусијјәтлә ифа етмишди. О, тамам-дәсткаһ охудуғу муғамларын бир шөбәсиндән дикәринә кечәркән тәснифләрдән усталыгла истифадә етмишди. Мәсәлән, о, әрәб муғамы олан «Һичазы» инчә мәләһәтлә охујурду. Һазырда бу муғам «Шур» дәсткаһынын бир шөбәси кими охунур. Мәшәди Мәммәд бу муғамы охујаркән елә сүрәкли зәнкуләләр, елә кушәләр вурмушдур ки, санки ханэндә дејил, гөнчә күлүн һәсрәтини чәкән шејда бүлбүл наледи-әфган едир. Ханэндә «Һичазы» тәснифлә битириб «Шур»ун «Сарәнк» һиссәсинә кечәркән, динләјичиләри валәһ етмишдир.

Мәшәди Мәммәд Натәванын гәзәлләринин мәһарәтли ифачысы олмуш, шаирәнин бәди ирсини халг арасында јажмышдыр. Мәсәлән, Мәшәди Мәммәд «Раст» муғамыны охујаркән шаирәнин:

Варымды синәдә дәрлү гәми-ниһан, өлүрәм,
Фәда олум сәнә, кәл ејлә имтаһан, өлүрәм, —

бејти илә башланан гәзәлине, «Зәмин харә» охујаркән исә:

Фәләк, мән тәк бу дүнјада гәми-мөһнәт чәкән јохдур,
Бу гәдри сәфһеји-рүхсарә көз јашы төкән јохдур, —

бејти илә башланан гәзәлине мүрачиәт етмишди.

1913-чү илин јазында мәшһур бир ханэндә кими танынмыш Мәшәди Мәммәд, Зубалов адына халг еви тәрәфиндән Тифлис шәһәринә дәвәт едилир. Бу халг еви Малыбәјли Һәмид, Чәкмәчи Мәһәммәд, Мәшәди Чәмил Әмиров, Сејид Шушински, Мәчид Бейбурдов, Бала оғлу Грикор, Севи, Рубен:

тарзэн Кеворкун вэ каманчачы Рубен Гарахановун мушајиэ-ти илэ «Баяты шираз», «Маһур» вэ «Һасар» муғамларыны охујачагдыр».

Азэрбајчанда Совет һакимијјәти гурулдугдан сонра Мәшәди Мәммәд өз сәнәтини халгын хидмәтинә вермәјә кениш им-кан тапыр. 1923-чү илдә Мәшәди Чәмил Әмиров тәрәфиндән Кәнчә шәһәринә дә'вәт едилән Мәшәди Мәммәд шәһәр мусиги мәктәбиндә муғаматдан дәрс дејир, кәнч ханәндәләрин јетишмәсинә бөјүк гајғы кәстәрир. Мәшәди Мәммәд ејни заманда тарзән Мәшәди Чәмил вэ каманчачы Бөјүккиши Әлијев илэ бирликдә Кәнчә, Газах, Товуз вэ Шамхор рајонла-ларында тојларда вэ халг шәнликләриндә чыхыш етмишди. Онун әзәмәтли вэ никбин сәси, чошгун зәнкуләләрин һәр јердә динләјичиләри вәчдә кәтирмишдир. Мәшәди Мәммәд тәсниф-ханлыгда, көзәл гавал вурмагда вэ гәдим Азэрбајчан маһны-ларыны усталыгла охумагда гүдрәтли сәнәткар иди. Мәсәлән, о, «Гарабагда бир дәнәсэн», «Нәби», «Тојун тә'рифи», «Вәтән шәргиси», «Алма», «Сәбу», «Мач-мач», «Мән бир түркәм», «Ајыл, еј милләт» тәсниф вэ маһныларыны бөјүк мәһәббәтлә ифа едир, һамыны һејрәтә кәтирирди. Онун зөвглә охудуғу «Ахшам олду» тәснифи јарым әсрдән артыг бир мүддәтдә хал-гымызын гәлбиндән силинмәмишдир. Бу тәсниф «Шикәстеји-фарс» үзәриндә охундуғу үчүн ханәндә һәрдән бир инчә ку-шәләрлә муғама тохунурду. Бу, тәснифин даһа көзәл сәсләнмәсинә сәбәб олурду. Сејид Шушински дејирди: «Мә-шәди Мәммәдин «Ахшам олду» тәснифини динләмәк мусиги-ни севәнләр үчүн бөјүк сәадәт иди».

1926-чы илдә Мәшәди Мәммәд Фәрзәлијев, тарзән Саша Тарханов вэ каманчачы Левон Гараханов Русијанын бир чох шәһәрләриндә чыхыш едир. Москвада бөјүк мүвәффәгиј-јәт газанан трио харичә гастрол сәфәринә чыхыр.

Азэрбајчан мусигичиләри Полша, Алманија, Франса, Бел-чика, Инкилтәрә, Австрија, Румынија, Түркијә вэ Иран өлкә-ләриндә концертләр вермишләр. Харичи мәтбуат Мәшәди Мәммәдин, Левонун вэ Сашанын ифачылыг мәһарәтләрини јүксәк гијмәтләндирмиш, онлар һаггында көзәл рә'јләр ве-рилмишди. Марағлы бурасыдыр ки, Азэрбајчан мусигичилә-ри Брүссел шәһәриндә чыхыш едәркән Лондонда гастролә кәлмиш Нју-Йорк ермәни театр труппасынын антрепенјору онлары Лондона дә'вәт етмишди.

Лондонда ермәни труппасы М. М. Фәрзәлијев, Л. Гараха-нов вэ Саша Тархановун мусиги мушајиәти илэ инкилис ди-линдә Ү. һачыбәјовун «Аршын мал алан» мусигили комеди-јасыны тамашаја гојурлар. Тамашанын фасиләләриндә Әскә-рин аријасыны вэ Азэрбајчан, ермәни маһныларыны охујан Мәшәди Мәммәд тамашачылар тәрәфиндән һәрарәтлә гаршы-ланыр.

Мәшәди Мәммәд Фәрзәлијев арвады Хуршид ханымла бирликдә 1912-чи ил.

Мәшәди Мәммәд Фәрзәлијев өмрүнүн 60 илини Азәрбајчан вә классик Шәрг мусигисинин инкишафына һәср етмишди. Онун ады Азәрбајчан милли мусиги мәдәнијјәти тарихинә көркәмли бир ханәндә кими дахил олмушдур. Мәшәди Мәммәди јахындан таныјан, узун илләр онун сәнәт јолдашы олмуш Ислам Абдуллајев, Гурбан Пиримов, Сејид Шушински вә Муса Шушински кими гочаман сәнәткарлар Мәшәди Мәммәдин сәнәтинә јүксәк гијмәт вермишләр. Муса Шушински дејир:

«Мәшәди Мәммәд Фәрзәлијевин чох зил вә көзәл сәси вар иди. «Гатар бајаты», «Күрдү шаһназ», хүсусилә «Шүштәр» муғамыны мисилсиз мәһарәтлә охујарды. О, һәм дә јахшы гавал вурарды. Мәшәди Мәммәдин зәнкуләсинә сөз јох иди. О елә сүрәкли вә чошгун зәнкуләләр вурарды ки, елә бил тахтапушун үстүнә долу јағырды.

Јадымдадыр, Кәнчәдә, Бағбанлар кәндиндә тојда идик. Һәмин мәчлисә Азәрбајчанын ән мәшһур ханәндәләриндән ибарәт 7—8 сазәндә дәстәси дә'вәт едилмишди. Мәшәди Мәм-

мәд дә һәмин тојда охујурду. Билмирәм, ханәндәләр арасында охумаг һаггында нә сөһбәт олдуса, Мәшәди Мәммәд үзүнү Чаббара тутуб күлә-күлә зарафатјана деди:

— Мәни әсәбиләшдирмәјин. һамаһызы гатарам зәнкуләмин габағына, дүз вағзала гәдәр говарам¹.

1929-чу илдә Мәшәди Мәммәд Фәрзәлијев харичә (икинчи дәфә) гастрол сәфәринә чыхмыш, бир даһа доғма вәтәнинә гајытмамышдыр. Мәшәди Мәммәд харичдә јашадығы илләр милли мусигијә јени бир шеј әлаvē етмәмишдир. Лакин буна бахмајараг, о, милли вокал мәктәбинин ән јахшы ән'әнәләрини һифз едиб сахламыш, өмрүнүн сонунадәк Азәрбајчан ханәндәси кими галмышдыр. Мәшәди Мәммәд 1962-чи илдә, 90 јағларында Истамбул шәһәриндә вәфат етмишдир.

Фиридун Шушински. Азәрбајчанын халг мусигичиләри.- Бақы, 1970.- С. 139-146.

¹ Муса Шушинскинин хатирәләриндән. (Хатирә китабын мүәллифин дәдир).